© ESTUDIS D'HISTÒRIA AGRÀRIA, n. 14 (2000-2001), p. 41-62. ISSN 0210-4830

Entre una ramaderia senyorial i una ramaderia pagesa (segles X-XIII)

Assumpta Serra Clota
Universitat de Barcelona

Introducció

Es pot considerar que entre els segles X i XI es dóna una bipolarització de la societat a la Catalunya vella. D'una banda, existeix el grup dels petits propietaris, protagonistes sobretot dels segles IX i X, a causa de l'explotació d'una nova terra conquerida a partir de petites unitats de producció. La propietat s'instrumentalitzava a través de la forma jurídica de l'aprisió. Aquestes petites unitats agrupades, que constitueixen una nova forma de poblament anomenada vil·la, sofreixen un procés de canvis a causa, sobretot, de l'aglutinament d'aquestes unitats a través d'una família o un personatge destacat que els va adquirint per compra, segons afirmen els documents, i que conformen una nova unitat molt més gran, que li permetrà d'afrontar un nou repte com és el desenvolupament econòmic.[1] Així doncs, aquestes unitats són pròpies d'aquests anys i s'adiuen a les possibilitats de posar en conreu el bosc després d'artigar-lo, un bosc que en aquest primer temps tenien les famílies. Posteriorment, acabaran desapareixent a favor de la nova unitat que conformarà el mas del segle XI i

1. Aquest tema ha estat estudiat per P. BONNASSIE. *Catalunya mil anys enrera*. Barcelona: Edicions 62, 1979-1981. Així mateix, aquesta situació, la transmeten els documents corresponents al bisbat de Vic, a la Seu de Girona i al vescomtat de Besalú. Sobre l'acumulació de terres per part d'un sol propietari, està totalment comprovat a partir de la documentació recollida per E. JUNYENT (ed.). *Diplomatari de la catedral de Vic (s. IX-X)*. Vic, 1980. Així mateix es comprova en llocs concrets del Collsacabra, com ara la vil·la d'Azeredo, que pertany al castell de Cabrera, en què durant el segle X el personatge Morgat a poc a poc, any rere any, va comprant aquestes micropropietats que limiten amb les seves propietats. Exemples molt espectaculars, els ha trobat Lluís To per al bisbat d'Elna on el bisbe, Wadald, entre el 903 i el 934 es presenta sòlidament establert i, a més, adquireix quarantadues peces de terra. Vegeu Ll. TO. «El marc de les comunitats pageses: vila i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX-principi de l'XI), a Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil». Dins: *Actes del Col·loqui Internacional Hug Capet*. Barcelona, 1991, p. 212-239.

anys posteriors. Aquestes petites unitats d'àmbit familiar estaran formades per la casa, la cort, la vinya i l'hort. A part, hi figura un nombre indeterminat de terres de conreu repartides entre diversos indrets.[2]

D'altra banda, existien unes altres unitats que no tenien res a veure amb aquestes agrupacions pageses, que són els alous. Els alous, conformats per extensions de territori, són de propietat privada i, generalment, són unes unitats molt més grans. En l'alou passen a ser de propietat totes les parts que constitueixin la unitat. La documentació dels segles IX i X mostra un gran interès en l'enumeració de totes les parts que el poden conformar i que s'hi poden anar introduint. Ara bé, de vegades pot semblar que presenten una forma estereotipada, però una anàlisi detallada mostra una diversitat que contradiu aquella primera impressió.[3] L'adquisició d'aquestes grans possessions implica una situació econòmica destacable, per la qual cosa sovint figuren com a propietaris pagesos benestants, a part dels senyors.

Es podria definir com a fet destacable dels segles X i XI, i fins i tot del IX, un gran moviment de la propietat de les terres, adquirides encara per *aprisio*, per rompuda, per herència i també per compra. La documentació es fa ressò d'aquest fenomen i també de les necessitats bàsiques de la pagesia.[4]

Així, molts dels masos que apareixen al segle XI tindran l'origen en els alous dels segles anteriors i també se'n corfomaran d'altres com a resultat de l'acumulació de les micropropietats que configuraven les vil·les.[5] Al segle XI hi ha una gran presència

2. El 921 venen a Sant Martí de Centelles una casa, hort, cort vinyes, etc. ...*colvenit de aprisione vel de nostra edificatione*... (doc. 90). El 899 Errnesenda i els seus fills Otger, Ermengarda i Eldefreda, juntament amb Senald, marit d'ella, venen al bisbe Gotmar una casa i les terres que havien romput a l'apèndix de Vic, a la *villa* Terrades (doc. 11). Vegeu E. JUNYENT (ed.). *Diplomatari de la catedral de Vic (s. IX-X)*. Vic, 1980. Així mateix, una altra unitat seran els vilars, però amb una estructura poc definida. El 957 es feren moltes donacions a Sant Esteve de Banyoles entre les quals figuren molts vilars: *in casas, in curtes, in hortis, in vineis, in arboribus, in silvis, in parcuis*... (doc. 120). Vegeu F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática del Condado de Besalú*. Olot, 1901-1902. 2 v.

3. El 952 Fruió vengué al seu fill Otger, levita, un alou al castell d'Oristà: *domos cum curtes et ortos cum arboribus et torcularios et columbarios, et molinos cum suis strumentis et usubila quod continet, et terrus et vineas, cultum et erenum cum illorum arboribus*... (doc. 274). Vegeu *Diplomatari de Vic*... Del 1028 consta la venda d'un alou per part de Gavall i la seva muller Ermesendis a Annifredo, abat de Besalú: ... *alodes mansos, casas vel domos, terras vineas*... *cultas et heremas, ortos, ortalibus cum omogenere arborum sive cum ipsas trilias, pratis, pascuis, silvas, garrigas vel boscos, fontis*... *rupibus, planum, collibus*... *ibidem habemus haberi debemus tenemus et tenere debemus possidemus et possidere*... (doc. 284). Vegeu F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática*..., vol. I.

4. Segons es desprèn del gran volum documental de l'Arxiu Episcopal de Vic, es pot distingir una venda de la micropropietat en tot el bisbat de Vic als segles IX-X i es forma, com s'ha dit, una propietat més gran a partir de la unió de les petites. El mateix es pot dir per al comtat de Besalú. Vegeu F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática*.... Com a exemple, vegeu la nota 2.

5. Tot i que aquest tema està en fase d'estudi, s'ha pogut comprovar en diversos indrets d'Osona.

de monedes en les deixes testamentàries dels nobles que reflecteix l'entrada d'or a través de les paries. Els pagesos del segle XI presenten una situació econòmica prou bona amb àmplies possessions de terres, fins i tot boscos, que formen part dels seus alous. Al mateix temps, i de forma progressiva, cada vegada més es van fent donacions i compres d'alous, i de forma genèrica no especifiquen pas els béns immobles que hi tenien. Ja a finals del segle XI la implantació del feudalisme cada vegada hi és més present. A poc a poc, el senyor aconseguirà imposar el dret de ban i, a través de les promeses de protecció, al segle XII anirà aglutinant aquests alous i masos propietat de pagesos. Els testaments senyorials del segle XII mostren ja clarament la presència dels castells i els seus drets. A nivell jurídic, és al llarg d'aquest segle quan apareixen els primers mals usos, que ja són més notables a partir de finals de segle. Així mateix, monestirs com Sant Pere de Casserres o Sant Joan de les Abadesses acumulen la propietat de masos pagesos que han rebut per diferents modalitats i que són retornats, sovint en usdefruit, fins a la mort dels pares o els fills, que passaran definitivament al monestir.[6]

La ramaderia entre els segles X-XII

Durant el segle X i part de l'XI la constant presència tant de l'hort com de la cort i les vinyes permet d'entendre que l'alimentació girava en la pròpia producció de verdures, llegums (que es conreaven en els horts), carn i vi. Els cereals panificables s'obtenien de les peces de terra. En aquest moment predomina una economia autàrquica, sense que se'n destaqui cap producció intensiva pròpia d'un intercanvi. El conreu de la vinya, destinada al consum familiar, experimenta una expansió important impulsat pels estaments eclesiàstics, que també la destinen al consum propi, cosa que és molt present en tots els rituals litúrgics. Dit això, queda clar que durant aquests anys, tot i que en general no es preveu cap presència al mercat, el bestiar forma part de la unitat de producció familiar de forma intrínseca. També cal tenir present que tot just s'està formant un grup urbà dedicat als treballs artesanals, que viurà de l'intercanvi dels productes per aliments que arriben al mercat. Una part important dels aliments bàsics procedeix de la pròpia producció en espais interiors de l'espai urbà, on és molt notòria la presència d'horts i d'animals.

Tal com ja s'ha assenyalat, la documentació del segle X i part de l'XI deixa constància de la compravenda d'aquestes unitats, formades per la casa, la cort, l'hort i la vinya, però en cap moment no es fa ressò d'un intercanvi de caps de bes-

6. P. FREEDMAN. *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval.* Vic: Eumo Editorial, 1993, p. 128. ACO. Manuscrit del llibre del monestir de Casserres. J. PICOLA i SOLER. *Sant Joan de les Abadesses una vila del Ripollès.* Barcelona: PPU, 1993.

tiar, fet que permet de deduir que no es bescanviaven o bé l'intercanvi es feia sense necessitat de deixar-ho per escrit (cosa que també és indicativa). Tot i això, és simptomàtica la presència d'una explotació de porcs o d'oques, és a dir, explotacions d'un tipus d'animal. Així mateix, consta el document de convinença entre el senyor d'Òdena i els homes del castell per tal d'obtenir els beneficis que podien adquirir per la venda del bestiar, de finals del segle XI, concretament de 1084, quan la imposició senyorial es comença a fer sentir, com es veurà.

El problema, però, es presenta quan s'intenta esbrinar quina quantitat d'animals posseïa una família camperola mitjana. La documentació aporta dades a partir dels testaments; però la mateixa redacció d'aquest document representa un biaix estadístic perquè qui feia testament era qui tenia quelcom per transmetre. Alguns dels testaments d'aquests segles X-XII presenten un cert nivell econòmic.

Durant el segle XII, Catalunya participa, com un país europeu més, d'una important circulació de mercaderies de luxe, que tindran un mercat molt escaient a les fires. A poc a poc el desenvolupament agrari facilita la formació de mercats de caire local. A Torelló es considera que el 1068 es restaura el mercat; a la vila de Camprodon, Ramon Berenguer, el 1182, concedí un privilegi per celebrar mercat setmanal el dilluns. A la vila d'Artés ho farà el 1119 i del segle XI es data l'existència de la carnisseria del mercat de Vic. En aquesta etapa, el mercat té la funció de fer circular l'excedent del món rural i no tant el de marcar-li una influència d'una producció artesanal. En aquest segle s'estan preparant les infraestructures com la important presència dels molins, tant el draper com l'utilitzat per a adobar pells, que apareix el 1138, o el de ferro, documentat a Cardedeu el 1104. Aquesta infraestructura comportarà encara una important presència de treball artesanal al món rural i un procés d'especialització en el món urbà que tindrà els efectes en el segle XIII.

Les pastures, els seus drets i la transhumància

L'Usatge 72 considera que les carreteres i les vies públiques, les aigües corrents i les fonts, els prats i els pasturatges, els boscos i les garrigues són, en aquesta terra, de la *Potestas*.[7]

Partint, doncs, del fet que aquests drets són públics, s'entén que als segles X i XI els pagesos propietaris d'una casa, un hort, etc. on no hi falta la cort, deixessin els animals pasturant pel bosc i pastures públiques. En cap ocasió en aquestes micropropietats mo es fa al·lusió al bosc o prats, així com tampoc mai no són objecte de compravenda per elles soles. El que sí es donen ja al segle X són les compravendes o donacions d'alous on figuren boscos, pastures o prats.

7. *Usatici Barchinone*. Edició a cura de R. d'Abadal i F. Valls i Taberner. Barcelona, 1913, p. 30 i 31.

Tot i ser públics, el *príncep*, el comte, mantenia els drets sobre els boscos i les pastures de tal manera que tant els propietaris de les micropropietats com els dels alous on figuraven els boscos havien de pagar els drets de *pascuaticum et erbaticum*. El comte, com a representant de l'autoritat pública, n'era el detentor, però molt aviat, ja en els diplomes carolingis, es reconeix que l'Església de Vic gaudeix del dret d'un terç. Posteriorment es reconeix que la Seu de Girona també participarà d'aquests drets.[8]

Les violències feudals entre els mateixos senyors es perceben a nivell eclesiàstic, particularment a la Seu de Vic. Un cas prou important es degué al cobrament del delme del bosc del qual Beltran de Vilagranada, la seva mare, muller i fill consideraven que tenien el dret. Serà el 1199 quan es dictà una concòrdia on es reconegué que la Seu de Vic n'era la propietària.[9]

Aquests drets sobre pastures a vegades formaven part de donacions a monestirs, com per exemple el de Ripoll, el qual, a través de donacions, havia rebut uns quants alous a la part de Girona. Per aquesta raó, el 1095 rebrà la concessió de poder pasturar el ramat en aquests llocs. Un altre cas molt destacat, el protagonitzà el monestir de Poblet. Tot i la gran extensió de terres que rebé per la consagració i les que posteriorment anà adquirint a través de donacions, tenia problemes amb els ramats, ja que els veïns consideraven que ultrapassaven els seus límits. Per aquesta raó, el comte Ramon Berenguer, el 1160, els donà el dret de poder pasturar per totes les terres comtals.[10]

Tal com s'ha dit, els animals pasturaven lliurement pels prats i boscos, no solament en aquests anys sinó al llarg de tota l'Edat Mitjana. Totes les terres eren necessàries per al conreu de cereals panificables. El poc rendiment feia que cada vegada es fessin més necessàries noves terres. Per aquesta raó no entra dins el sistema agrari pagès dedicar terres per al conreu de farratge per als animals. Tal com es veurà, en aquesta etapa el bestiar no forma part d'una forta producció pagesa.

La relació dels propietaris de terra destinada al farratge amb l'estament benestant, tant eclesiàstic com laic, pressuposa que aquesta terra no era imprescindible per al seu manteniment. També sembla molt raonable considerar que aquest tipus

8. Drets de la Seu de Vic, el 978 (doc. 445). Vegeu *Diplomatari*... El 1002 figuren els drets de l'Església de Girona entre els quals compten els de *pascuarios*. Vegeu F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática*..., p. 254.

9. Any 1199, vol. II, p. 113 v. de les *Regesta de la Mensa Episcopal* de Vic

10. F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática*..., p. 353. J. SANTACANA. *El monestir de Poblet (1151-1181)*. Barcelona, 1970. El 957, el comte de Cerdanya i Besalú, Seniofred, donà a Santa Maria de Ripoll pastures, a part dels alous a la vall de Conflent. El 1011 aquest fet es tornà a repetir quan el monestir rebé la butlla del Papa Sergi IV que confirma els drets sobre les pastures, els boscos, etc. que té en els alous. L'any 1087 foren els de la muntanya de Núria (docs. 111, 243 i 354). Vegeu F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática*...

de farratge anés dedicat als cavalls, més problemàtics a l'hora de l'alimentació, cosa que pot ser una raó del fet que les mostres que s'han localitzat fins al segle XIII es refereixin bàsicament al grup benestant. Així doncs, aquest conreu no és gaire estès, tot i que es manté la seva presència, sobretot entre el grup benestant, al llarg dels anys estudiats.[11]

Quan els drets de pastura es buscaven en terres molt allunyades del lloc d'origen per tal de pal·liar el problema en època d'estiu o de sequera dels seus prats, s'entra en el fenomen de la transhumància. Perquè tingui lloc aquest fenomen, cal que coincideixin dos fets importants: tenir molt bestiar i diners o poders per poder pagar els pastors i els drets sobre aquestes pastures. Aquestes condicions, en aquesta etapa, es complien sobretot en els monestirs. Tot i que P. Bertran ha pogut observar que en municipis de la Cerdanya i la Ribagorça eren els ramats de comunitats de pagesos els que podien exercir la transhumància, la documentació consultada no ha mostrat cap més exemple. Els monestirs de Poblet, Santes Creus, Ripoll, Camprodon, Sant Esteve de Banyoles, entre d'altres, indiquen que foren els grans monestirs els que pogueren actuar en la transhumància del bestiar. Aquesta transhumància, a més de dirigir-se a les pastures dels Pirineus, també podia fer-ho cap a les de Tortosa.[12]

11. Exemples de la presència de farratges: El 948 figura la venda de dos farraginals que pertanyien a un ardiaca (doc. 246). Així mateix, el 979, Adrover, prevere, dóna a la Seu de Vic, entre altres béns, dos farraginals (doc. 458). El 1199 el Papa Urbà concedí al prior de la Seu de Vic els béns que Guillem Raimon tenia al castell de Lluçà entre els quals figurava un farraginal (doc. 13). Per als documents del segle X, vegeu *Diplomatari...*, i per als del segle XII, ACV. «Registre dels documents en pergamí (s. XII)», vol. I. D'aquest segle XII consta un endeutament del bisbe Bernat Calbó a causa d'un farraginal a Tarragona. Vegeu E. JUNYENT (ed.). *Diplomatari de St. Bernat Calbó de Santes Creus, bisbe de Vic*. Reus, 1956. En una concòrdia de 1207 entre els germans Bernat i Guillem de Vilafranca figura un farraginal entre els béns de la seva heretat (doc. 2400). Vegeu *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. XI-XII. El volum XI és la *Rúbrica dels Libri Antiquitatum de la Seu de Barcelona*. Barcelona, 1905.

12. Prim BERTRAN. *Notes sobre la ramaderia a la Catalunya nord-occidental (s. IX - XI)*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació Provincial de Lleida, 1986. Sobre la transhumància, vegeu M. RIU. *Formación de las zonas de pastos veraniegos del monasterio de Santes Creus en el Pirineo durante el s. XII*. Santes Creus, 1962. J. VILÀ VALENTÍ. «Una encuesta sobre la transhumacia en Cataluña». *Pirineos*, núm. 17-18 (1950), p. 404-445. Així mateix, ja el 815 gaudí d'aquests drets el monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles per una donació del comte Frèdol del dret de pasturatge en el terreny que s'estén des del monestir fins a Pedrafita. Vegeu J. NOGUÉS. *Història del monestir de St. Sadurní de Tavèrnoles*. Barcelona, 1973, doc IV de l'Apèndix. Sobre la transhumància a les terres de Tortosa, vegeu F. SABATÉ. «Estructura socio-econòmica de l'Anoia (s. X-XIII)». *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 13, 1992, p. 175-238.

Vers una privatització dels boscos i les pastures

Si bé, com ja s'ha dit anteriorment, els pagesos que conformen les viles dels segles IX i X tindran els ramats pasturant en aquestes terres fiscals, es pot considerar que el procés de privatització del bosc i de les pastures ja comença al segle X. Aquests dos béns no són objecte de transaccions econòmiques per ells mateixos, però sí que experimenten traspassos de propietaris formant part dels alous. Tot i que sembla que s'enumera cada un dels béns que teòricament poden estar inclosos en aquest tros de terreny, també es pot comprovar que hi ha diferències segons les zones i, en alguns, es recorre a fórmules genèriques i en canvi d'altres són més concisos, raó per la qual quan inclouen boscos, prats, pastures, etc. realment vol dir que aquests béns en formen part. Ara bé, aquesta enumeració tan detallada del que conforma un alou és pròpia dels segles X i XI, mentre que de forma progressiva es va abandonant a favor d'un concepte ja més globalitzador. Això demostra que aquests primers segles eren els de la primera apropiació i calia deixar clar exactament el que significava.

En aquest context es pot observar que els alous sovint incloïen part de boscos i de prats; uns alous que, jurídicament, permetien d'actuar en plena propietat. El 26 de maig del 956, Sabonell i la seva esposa Coloma, juntament amb la seva filla, venen a Suniofred *casas cum curtes et ortes et pomiferos et terras cultas et ermas et arboribus glandiferus.* D'aquesta manera sovint són objecte de donacions a estaments eclesiàstics, monestirs, esglésies, per tal de formar un patrimoni des del moment de la fundació.

Així, el testament d'un ardiaca del 949 entre d'altres béns també deixa alguns alous *cum ipso bosco, prato...* El 957 la senyora Richardis lliura al monestir de Sant Benet de Bages l'alou de les Preses, en el qual figura un bosc. El mateix any 957 el comte de Cerdanya i Besalú, Seniofred, donà un alou que té per compra a la vall de Conflent; entre els béns hi figuren pastures.[13]

Si bé aquests exemples són boscos en general, ja en aquest mateix segle X hi consta la devesa. S'entén per devesa un lloc de pastura delimitat i privat. El comte Miró, en el testament del 925, deixa a la seva germana un alou que té al comtat d'Osona amb la seva devesa.[14]

Aquest procés prossegueix al segle XI, ja que les donacions d'alous als monestirs continuaran sent freqüents. El comte Bernat de Besalú donà al monestir de Ripoll

13. *Diplomatari...*, doc. 258, 114; F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática...*, doc. 11.

14. F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática...*, doc. 6. L'any 951 tenim la venda d'un alou a Taradell conformat per *kassas cum curtes et ortos, et pomiferis et terras et vineas et devesa. Diplomatari...*, doc. 271. L'any 31 del regnat de Robert (s. XI) el comte de Besalú donà a Santa Maria en el lloc de Torelló unes terres i cases. Entre els límits figura una devesa. F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática...*, doc. 281.

un alou a Sant Quintí *cum ipso boscho... terris... silvis, garricis, pratis...* També del segle XI consta la venda d'un alou, el que serà el mas Torrent, a Sant Benet de Bages en el qual figuren cases, canals, erms, arbres, prats, pastures, garrigues, etc.[15] Però es nota un interès a delimitar els termes a partir de les deveses o delimitant el bosc propi. Segurament que els límits dels primers temps devien ser confusos. Així, el 1017, el Papa emeté una butlla a favor del monestir de Sant Pere de Banyoles tot reconeixent-li els drets de pastures *et boscos cum eorum terminis...*[16] Una nova modalitat, la presenta la venda d'uns alous situats en diferents comptats que fa Sanxa, mare d'Arnau Mir de Tort, al bisbe Sant Ermengol de *casas, casalibus, ortos, ortalibus, pratis, parcuis, garricis... piscacioniben seu venacionibus.* Així doncs, una veda segurament per a la caça.[17]

El 1039 es pot comprovar l'actuació de propietat sobre un bosc, ja que els vescomtes de Cardona compraren una gran possessió a Sant Romà de Sau i hi figurava *...et ipso boscho ab integrum.* Aquest mateix any, la vescomtessa Engúncia fa testament i, entre les deixes, hi consta el bosc de Sant Romà de Sau.[18] És a dir, que actuen en plena propietat en tant que ho transmeten en testament. La privatització es pot considerar que passa per les figures representatives del poder com els comtes, els quals en fan donació sobretot als monestirs. Una vegada ja estan fixats els límits, al segle XII fins i tot es reserva una persona que té cura del bosc en tot el que faci falta.[19]

Si bé no s'han trobat referències a les reaccions pageses per tal d'aturar aquest procés, sí que es troben mostres de la resistència pagesa a la usurpació d'erms que ells consideraven, jo crec del fisc, per part de senyors, tant laics com eclesiàstics, per la pèrdua de drets que ells hi podien tenir. Molt sovint aquests problemes es presenten amb els estaments eclesiàstics com ara a Sant Joan de les Abadesses, Poblet, Camprodon, etc.[20] Segurament que en aquests anys, fins al segle XIII, estaven molt

15. F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática...*, p. 353; *El monestir de St. Benet de Bages.* Manresa, 1955, p. 153.

16. F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática...*, doc. 272.

17. P. SANAHUJA. *Historia de la villa de Àger.* Barcelona, 1961, apèndix documental, doc. 21.

18. ACV. «Registre dels documents en pergamí (s. XI)», doc. 305. Vic, 1972; *Diplomatari...*, doc. 8, respectivament.

19. F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática...*, doc. 450, any 1123: Concòrdia entre el vescomte de Bas i Ramon Ponç de Milany. En el document apareix *unam assaturam carnis ad ipsum foraster.* El document 714 del vol. II repeteix una situació semblant on s'esmenta el guardabosc, l'any 1226.

20. Les reaccions dels pagesos defensant les terres de conreu davant la pretesa possessió senyorial han estat estudiades per als casos de Bàscara i Ullà per R. MARTÍ. «La integració a l'"alou feudal" de la seu de Girona de les terres beneficiades pel "règim dels hispans". Els casos de Bàscara i Ullà (s. IX-XI)». *Estudi general,* 5-6 (1985-1986), p. 49-62. Vegeu també J. M. SALRACH. «Conquesta de l'espai agrari i conflictes per la terra a la Catalunya carolíngia i comtal». Dins: *Actes del Col·loqui Internacional Hug Capet.* Barcelona, 1991, p. 203-211. També pot tenir aquest sentit el plet del 987 entre els

més preocupats per poder tenir camps de conreu que no pas boscos: és conegut que els mateixos pagesos ampliaven els conreus en perjudici del bosc i les pastures. Es considera que fins al segle XII una part important dels aliments pagesos s'extreien del bosc, i també la mateixa carn del bestiar que hi pasturava. La progressiva privatització del bosc, així com la creixent demanda de cereals panificables per part d'una pressió demogràfica, féu que es tendís a una producció intensiva dels cereals, fet que comportà un desequilibri envers el bosc i la ramaderia. Aquesta tendència, cal considerar-la una iniciativa, en gran part, dels propis pagesos, ja que com s'ha dit sembla que reaccionen molt més davant les usurpacions de les terres que no pas dels boscos.

Al mateix temps que es dóna aquest procés de privatització del bosc, i com a conseqüència, els senyors, per tal d'aconseguir nous pobladors en la recent conquerida Catalunya nova, en les cartes de població donen dret per tal que els pagesos puguin utilitzar el bosc comunament. Així, per posar algun exemple, el 1153, Ramon Berenguer IV concedí una carta de població a Vimbodí (Conca de Barberà) i entre les exempcions i drets especifica: *Ibidem super hec dono vobis ut habeatis egressis et exitibus in ipso bosch per omnia que opus erit vobis, sine vinculo nulliusque hominis...*

Igualment el 1164 la carta-pobla dictada per l'arquebisbe Hug de Cervelló per als pobladors de la Selva del Camp (Baix Camp) també els atorga ... *quantas terras quas ibi habent et casas... in perpetuum possideant cum ingressibus et egresibus, cum parcuis et aquis et lignariis, salva fidelitate nostra...*

El 1151 en la donació que Ramon de Cervera i la seva esposa fan de les esglésies existents a l'Espluga de Francolí, Talad, Pasanant i Albarca (Conca de Barberà), al capellà de Pinós li posen com a condició que hi hagi una terra on pugui estar-se un cavaller i que s'hi facin cases amb homes *et ortis et ferragenals et tala empriu in ipso bosch et in rivis et in parcuis...*[21]

---

habitants de Gombreny i el monestir de Sant Joan de les Abadesses davant el tribunal del comte de Cerdanya. De fet, aquest monestir tingué diversos problemes semblants per la mateixa causa a la vall, segons es desprèn dels documents que estan recopilats per F. UDINA MARTORELL. *El archivo condal de Barcelona en los s. IX-X. Estudio crítico de sus fondos*. Barcelona, 1951. A principis del segle XI el problema es pot comprovar al Vallès. Vegeu P. BONNASSIE. *Catalunya mil anys enrera (s. X-XI)*. Barcelona, 1978-1980.

21. MORERA. *Catalunya Cristiana*. Tarragona, 1897, t. I, doc. 16b referent a Vimbodí; el document 16 correspon a la donació de R. de Cervera i el document 25 es refereix a la Selva del Camp. P. BONNASSIE. *Catalunya...*, vol. I, p. 269-270, troba exemples del reconeixement de la utilització de pastures i fins i tot d'emprius al Vallès al s. XI, però els altres exemples pertanyen a l'Urgell i a la Cerdanya, zones molt més aptes per a les pastures i, per tant, segurament es donà un reconeixement col·lectiu.

En el document anterior per primer cop apareix l'empriu. Segons es desprèn de la documentació, l'empriu és la part del bosc o de les pastures de dret comunitari. Al llarg del segle XIII, a la Catalunya vella, tal com es veurà, es fa notar la presència dels drets sobre els emprius.

Cal tenir present que una part molt important de la privatització senyorial es féu a partir de l'apropiació de la propietat pagesa sobre els masos i alous, els quals podien tenir entre les seves possessions una part de bosc i pastures.

Aquesta privatització es donà, doncs, en tres fronts: a partir dels béns que conformaven els alous pagesos; utilització de bosc públic en plena propietat, i utilització dels drets que es dedueixen dels béns públics, bosc i pastures, en nom propi.

Anàlisi dels tipus d'animals i del seu valor relatiu

A partir del que hem exposat a la introducció, es dedueix que de pagesos n'hi havia de dos grups: els que es mantindran com a petits propietaris, que de mica en mica aniran caient en dependència, i els pagesos propietaris d'alous o de bons masos, que sortiran enriquits a partir de l'adquisició d'una bona extensió de terres. A aquests dos grups socials diferenciats, els correspon un estatus econòmic i social propi. El grup dels petits pagesos ha deixat poca informació, perquè no utilitzaven la documentació de forma habitual. Ara bé, del 1097 consta el testament de Bernat, el qual pertany als pagesos sotmesos, que deixa un porc a un senyor: *Ad seniorem meum Gaucerandus, porcus I.* D'altra banda, deixa un porc i dues vaques al seu fill. D'aquest testament, sense cap més menció a animals, es dedueix que aquesta seria la quantitat total de caps de bestiar important que tenia Bernat. Al segle XIII es repetirà la mateixa situació, ja que el 1242 consta que Ramona de Bassella i el seu fill deuen a Berenguer Canet 5 quarteres de forment o el seu preu i obliguen explícitament el seu bou. Com es pot comprovar en aquests dos exemples, només han utilitzat la documentació per causes majors, l'una pressionats pel seu senyor; l'altra per la necessitat del deute.[22]

D'entre el grup benestant, hi figura un pagès, Guillem Segan, que fins i tot té esclaus: entre les deixes del testament redactat pels volts de 1097 atorga a la seva dona en ramats un total de 2 vaques, i 5 ovelles, els bous (sense especificar quants), les eugues i la mula.[23]

22. F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática...*, vol. I, doc. 383; *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242.* Edició a cura de Pere Puig. Barcelona: Fundació Noguera, 1992, doc. 131, respectivament.. C. DYER. *Niveles de vida en la Baja Edad Media.* Barcelona: Crítica, 1991, p. 150, considera per a un pagès servil una mitjana de dues vaques, trenta ovelles i un porc com una economia suficient.

23. F. MONTSALVATGE. *Colección Diplomática...*, vol. I, doc. 388.

En el testament del 900 de Riquilda es relacionen un bou, una vaca, un ase, sis porcs i un nombre indeterminat d'ovelles. Dins d'aquests grup s'hi pot considerar el clergat, ja que prové d'aquestes mateixes famílies. D'aquests, tenim el testament del 961 del levita Otger de Sant Sadurní, on figuren en total quatre vaques, dos parells de bous, dues eugues i un ase.[24]

En el testament del bisbe Idalguer, del 908, consten dos bous, tres porcs i cinc ovelles. En general, entre el grup dominant hi ha vescomtes o bisbes que invertien els seus beneficis amb l'adquisició de terres, alous i sempre es destacaven amb els animals de càrrega com les eugues, els muls i els cavalls, que eren distintius del seu grup.[25]

Del 20 d'octubre de 981 és el testament del sacerdot Guifré, el qual suposadament abans de marxar en pelegrinatge, i sumant totes les deixes que fa entre un gran nombre de preveres, comptava amb nou eugues, tres ases amb un pollí, una mula, sis vaques, dotze moltons i més de vint-i-una ovelles.

Aquest testament és prou representatiu de tots els de la seva classe, encara que en el que atorgà Guilmon el 12 d'octubre de 986, la quantitat de caps de bestiar és certament impressionant: vuit bous, trenta vaques, cinquanta xais, cent porcs, setanta-nou truges, set eugues i un cavall.[26]

Al segle XII ja es coneixen les quantitats de bestiar de dues de les granges de Poblet, igualment molt riques en ramats. A la granja de Doldellops, el 1156 hi havia vint bous; a la granja de Cèrvoles, el 1180 hi havia dotze parells de bous, cent cinquanta cabres, quaranta-set ovelles, un ase, dues mules i tres eugues.[27]

Cal considerar la diferència entre els animals més preuats pel seu valor únic, com ara els cavalls, i la quantitat de caps d'un tipus de bestiar. Tot i que, com es va veient, es pot considerar que el pagès no pot produir prou per al mercat perquè no té capacitat,[28] sí que la gran quantitat d'un tipus de bestiar que hi havia en les possessions del grup senyorial, com ara els cent caps de porcs, que són molts per a un senyor, així com la quantitat de porcs que l'arquebisbe Hug rep com a cens,[29] impli-

24. Any 900, doc. 30; any 943, doc. 217; any 961, doc. 338.

25. *Diplomatari...*, doc. 44.

26. *Diplomatari...*, doc. 479 i 524. Semblantment en un testament referent al castell de Lluçà, al segle X, també hi consten cent ovelles (doc. 536).

27. J. SANTACANA. *El monestir de Poblet...*, p. 394-395.

28. Els abusos senyorials es fan sentir amb la privatització dels boscos, cosa que restringeix una explotació ramadera, així com amb els pagaments de censos i drets banals, que absorbeixen una part important de l'excedent pagès. Caldrà esperar els canvis produïts al segle XIII amb la implantació dels emprius, com es veurà.

29. Com a exemples, consten els establiments atorgats per l'arquebisbe Hug de Tarragona el 1134 del mas Torre de Banyeres; a Sant Esteve de Granollers, al Vallès, el 1136, per una casa i alous entre altres pagaran de cens dos porcs i, si és una peça de terra com la que atorgà a Sabadell l'any 1134, el cens serà d'un porc. *Rúbrica...*, doc. 1438, 1436 i 1458, respectivament..

ca necessàriament la presència d'un mercat. Tot i que una part important del bestiar dels monestirs devia ser per al propi consum si considerem que les comunitats eren molt nombroses, cent cinquanta ovelles més quaranta-set cabres són una quantitat important.

L'animal més generalment citat era el porc. L'any 1149, consta una *porcheriam* a Badalona.[30] Tal com s'acaba d'exposar, en una família pagesa de pocs recursos com la de Bernat hi figuraven dos porcs. És de destacar el porc o els dos porcs que es pagaven de cens a l'arquebisbe de Tarragona per les terres de Matadepera, Sant Sadurní de Sabadell, Sant Esteve de Granollers i fins i tot per la utilització de la farga a Sant Andreu.[31]

Les gallines o els pollastres també eren utilitzats com a pagament de censos, així com els ous. Molt interessant és el document que explica l'enfrontament entre Bg. de Sarrià i l'església de Sarrià a causa del robatori d'una gran quantitat de gallines de la Sagrera.[32] D'aquests animals de ploma, el que era molt valorat era el colom. Molt preuades, també, eren les oques. El 1150 per una *gansadam*, és a dir, per una explotació d'oques es pagava al senyor una oca.[33]

Els xais són pocs si no es parla dels monestirs. En el grup senyorial laic s'ha pogut comprovar que hi havia el doble de porcs que de xais. Els xais formaven part de la dieta dels monjos, tal com figura en els de Lleida.[34] La quantitat de bestiar oví de la granja de Cérvola de Poblet, el 1189, era de cent cinquant-nou cabres més quaranta-set ovelles. Entre les donacions que rebien, figuraven poc els xais a excepció d'una de quaranta.[35] En canvi, entre els pagesos, els xais seran més importants a

30. En l'establiment que fa el bisbe de Barcelona als Martí d'un mas, es fa referència a la *porcata*. *Rúbrica*..., doc. 1651. Una altra del 1292 està relacionada amb el monestir d'Amer. Vegeu E. PRUENCA. *El dominio territorial del monasterio de Sta. Ma. de Amer (s. IX-XIV)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1966, apèndix documental, doc. 163.

31. Ja s'ha esmentat a la nota 25. Per la farga de Sant Andreu pagaran un sexter d'ordi i un porc. *Rúbrica*..., doc. 1483.

32. Pel juny de 1149 s'arribà a un a concòrdia entre Berenguer de Sarrià i els canonges de Barcelona pel mal que havia fet el robatori de gallines que eren a la Sagrera. En l'acord s'anomena Berenguer batlle i pagarà tres parells de gallines. *Rúbrica*..., doc. 1651.

33. De colomars, en figuren molt sovint com a part de les cases. De vegades figuren en l'espai de l'hort. També en els testaments hi figuren, com en el del 999 de Valeri, reproduït a J. NOGUÉS. *Història del monestir de St. Sadurní*..., doc. XIII. D'oques, en figuren com a pagament entre l'estament eclesiàstic així com entre les donacions, com consta en el testament d'Adalbert de l'any 988 a Cassserres. En l'establiment del mas de Provensals fet pel bisbe Guillem a Dalmau Amat, el 1150, hi figura *gansadam unam anserum. Rubrica*..., doc. 1166.

34. E. CORREDERA. *El Archivo de Àger y Caresmar*. Balaguer: Gràfiques Romeu, s.d., p. 113-114. També a Vic a finals de l'Edat Mitjana les monges clarisses en menjaven cada dia. Vegeu J.J. ORRIOLS. *Manuscrits del bé i del mal*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1993, p. 31-38.

35. J. SANTACANA. *El monestir de Poblet*..., apèndix documental, doc. 180.

partir del segle XIII, segurament a causa de l'expansió de la producció de draps de llana, o la producció de cuir i derivats.

Les eugues, les mules o els ases eren animals molt valorats per al transport. La menció reiterada de bous, o fins i tot mig bou, fa suposar que era l'animal destinat al conreu, tot i que també ho podien ser les eugues, les mules o els ases. Però segons sembla, qui podia tenir accés a una mula o ase, ja tenia bous o vaques. D'eugues, tot i ser objecte de testaments amb relativa freqüència, no en figuren gaires en un mateix propietari, com tampoc les mules o els ases. Com a referència, a Poblet hi figuraven tres eugues, dues mules i un ase.[36] Les vaques també són molt preuades, però no tant com els bous. Entre el grup dels pagesos, les vaques aportaven llet i segurament eren utilitzades per al conreu de la terra.[37]

Els cavalls com a símbol de distinció econòmica i social

Els cavalls durant tota l'Edat Mitjana seran símbol de poder econòmic, però durant aquests anys en què la forma de guerrejar bàsica serà a partir de la cavalleria, la tinença d'un cavall es relaciona també amb l'estament militar. En els testaments del segle XII, una part molt destacable, i de forma diferenciada, de les deixes de cavalls es dirigeixen cap als ordes militars de l'Hospital, o del Temple.[38] Així mateix, també és freqüent que es faci donació del cavall amb el seu arnès, com ho especifica el testament del 1085 d'Alemany Onofred, en què deixa al seu fill Arnau Guillem un cavall i una espasa. Aquest mateix testador deixà dos cavalls més a altres fills.[39] Com a símbol d'una gran estimació, l'Ermessen (dona) el 1110 deixà a la seva amiga, «pel gran amor que li té», un cavall.[40]

36. *Ibídem*, p. 398-399.

37. Tot i que sovint en una casa de pagès hi figura mig bou que tenen en parceria per al treball del camp, també podien utilitzar les vaques tal com es desprèn del testament de Bernat, que ja s'ha vist, on figuraven dues vaques.

38. Aquesta és una constant en els testaments recopilats en l'apèndix documental per J. SANTACANA. *El monestir de Poblet*... Testament de G. d'Anglesola, de 1174 (doc. 141), o el de R. de Cervera, de 1172 (doc. 116), o també el de Gerard de Graiana, de 1173 (doc. 126), per posar algun exemple.

39. Així també Folc Armengol en el testament de 1077 deixa als seus fills el cavall, el mul, l'espasa i la cuirassa. *Documents de la Història de Corbera de Llobregat*. Edició a cura de J. M. Riera. Corbera de Llobregat, 1987.

40. El 28 d'abril del 1110 s'escaigué el testament d'Ermessen, la qual deixà el seu cos a Sant Benet, una tercera part de les bèsties menudes i els porcs, a Sant Sadurní del castell de *Luçio* i, com a menció especial, dedicà a la seva estimada amiga, per l'amor que li té, un cavall. *La baronia de la Conca d'Òdena*. Transcripció feta per Ma. de C. Álvarez. Barcelona: Fundació Noguera, 1990, doc. 31.

El valor, tant econòmic com simbòlic, es desprèn de les donacions que fa el monestir de Poblet com a agraïment d'altres grans donacions o beneficis que els atorguen personatges molt destacats. J. Santacana, en el seu estudi sobre Poblet, considera que devien tenir-los de la seva pròpia producció per la gran quantitat que en posseïen.[41]

Els cavalls, en tota aquesta etapa, no són utilitzats per al treball del camp, ja que els posseïdors de cavalls també ho són de bous i molt sovint en nombre de dos o múltiples de dos, fet que indica que eren utilitzats per a aquestes feines. Des del segle X els cavalls es presenten equipats per a cavalcar: *...cum freno et sella.*[42]

El conreu dels camps i la ramaderia

Els bous eren molt importants dins l'economia familiar pagesa, i eren un animal únic i diferenciat. Ja al segle X, el treball de la terra amb bous era el més freqüent i, segons els testaments, solia fer-se amb dos ja que sovint les deixes consten de dos bous: testament del 943 ... *et ipsos boves II cum suo aperio et ipsa agulgada cum suo rastellada.* En el testament del 949 d'un ardiaca, entre altres animals, figuren dos bous, un bou, ... eugues, etc. El testament de 961 del levita Otger de Sant Sadurní al monestir de Sant Miquel de la Vall del Conflent especifica: *equas II et parilio de Boves; Sancto Felice de Gissalis, parilio de boves et asino I...*[43] Ara bé, aquesta freqüència de dos bous és representativa del grup senyorial o pagès benestant, mentre que la majoria o en tenia un o utilitzaven una vaca o un mul. Segons uns documents posteriors, encara al segle XV es llogaven per llaurar i batre.[44]

Al segle XI, continua el mateix sistema, com ho presenten els testaments. Molt interessant és el testament d'Ermengol d'Urgell, del 1008, que, a part d'eugues, deixa ... *mea laborantia vel meos boves dominicos,* en tres ocasions.[45] D'altres exemples del segle XI en què s'utilitzen els bous: testament de la vescomtessa Engúncia del 1039, ... *cum ipso par bovum...* Del 1022, Ermenis deixa en testament a Sant Pere de Casserres, a part d'altres bèsties, un bou.[46] Al monestir de Poblet, en dues de

41. J. SANTACANA. *El monestir de Poblet...*, p. 398.

42. En el testament d'Arnau Mir, de 1071, figuren onze frens i onze selles. P. SANAHUJA. *Historia de la villa de Ager.* Barcelona, 1961, doc. 21. Anteriorment, en el testament de 908, el bisbe Idalguer deixa al monestir de Sant Joan de les Abadeses *caballum tonsun cum freno et sella.* També deixà dos bous, quatre porcs, cinc ovelles i un ase. Transegòncia, en el testament de 964, deixa: ... *et chavallo I.. cum freno et sela. Diplomatari...*, doc. 41 i 63, respectivament.

43. *Diplomatari...*, doc. 217, 246 i 238.

44. Això era molt freqüent al Collsacabra. Vegeu A. SERRA. *La comunitat rural a la Catalunya Medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI).* Vic: Eumo Editorial, 1990, p. 60.

45. J. NOGUÉS. *Història del monestir de St. Sadurní...*, doc. XVI.

46. J. SERRA VILARÓ. *Història de Cardona.* Llibre I: *Els senyors de Cardona.* Tarragona, 1966, p. 78; ACV. Cal. 6, núm. 843.

les granges en que està organitzat, la de Doldellops i la de Cèrvola, consten vint bous a la primera, que dóna deu juntes el 1155, destinades al treball de la pròpia granja, i dotze juntes a la segona el 1180.[47]

De fet, es donava una diferència social que es traduïa en els tipus de pagaments entre els pagesos que tenien bous i els que no en tenien. El 1151, Pous Pere fa a Ramon Llorenç una comanda sobre la vila de Vila Ardida del terme de Montmell de la meitat dels delmes, i distingeix entre els llocs amb bous i els que no en tenien.[48]

Igualment significatiu de la importància dels bous com a mitjà de treball de la terra és que s'empra com a mesura tant de camps com fins i tot del terreny de donació a un monestir, així com de l'extensió de les possessions d'un castell.[49] Si aquesta es pot considerar que era la forma habitual de llaurar, el que no queda gens clar és que la terra s'adobés amb fems d'animals. És en els documents de contractes agraris del segle XIII on es farà ressò de l'aportació dels fems per part de l'arrendador.

Dret senyorial sobre els animals

Al segle. XI els senyors intenten, i ho aconsegueixen, imposar a través del dret de ban condicions sobre els seus homes. Un bon exemple es troba el 10 d'abril de 1084 on consta una convinença entre el senyor d'Òdena i els homes del castell d'Òdena. Entre algunes condicions ara interessen:

Si tenen pollins o mules i volen vendre, els senyors rebran el lluïsme i, si no ho accepten, hi enviaran cavallers.

Els senyors no faran *questia* ni acapte de carn ni *annona*.

Si tenen porcs o truges i volen vendre'ls, hauran de pagar lluïsme.[50]

El lluïsme era propi del pagament per les terres del senyor quan es venien com a reconeixement del seu dret sobre el senyoriu directe, però aquest raonament no es pot fer extensiu als béns immobles dels pagesos.

47. J. SANTACANA. *El monestir de Poblet...*, p. 399-400.

48. *Rúbrica...*, doc. 1678.

49. En aquesta etapa això era molt freqüent. Així, per exemple, en la donació d'una terra que el comte Borrell féu en el seu testament diu que l'extensió serà el que pugui treballar *cum parilio uno de bobus*. Del 1100 consta també la donació que féu Gisbert a l'església de Sant Pere de Vic dels castells de Montlleó, Lluçà, Calaf de la Segarra i per fixar la quantitat de terra es diu que serà tanta com podran llaurar un parell de bous en un any. *Regesta de la Mensa Episcopal de Vic*, t. II, p. 219. Un últim exemple es troba en la donació que féu el rei Alfons a l'abat Hug d'uns terrenys a València per la fundació d'un monestir depenent de Poblet, en la qual s'especifica que ocuparà un extensió equivalent al treball que poden realitzar cinquanta juntes de bous. J. SANTACANA. *El monestir de Poblet...*, p. 399.

50. *La baronia de la Conca d'Odena*, doc. 22.

Semblant és el testament d'Alemany Onofred del 1085, el qual deixa les *annones* de vi, de les bèsties grosses i de les menudes.[51] Com ja s'ha vist en el testament de Bernat, del 1097, que deixa al seu fill un porc i dues vaques que té la família però abans que res deixa *Ad seniorem meum Gaucerandus: porcus 1.*

En altres ocasions, el senyor cobra una única bèstia en explotacions intensives. Així, el 1150 consta que per la *gansadam unam anserum*, és a dir, per l'explotació d'ànecs, pagaran un animal. El mateix passa amb els porcs; per la *porcata un porcus.*[52]

Les esglésies, des del moment de la fundació, rebien els delmes. El 1131 l'església de Canovelles reconeix a l'església de Corró (el Vallès) el dret sobre els delmes de Corró: llana, formatges i el 1209 consta la qüestió dels delmes entre R. Rosanes i R. Croses: formatges, xais, bocs, pollins, ases o porcells.[53]

El segle XIII: una nova orientació

Durant el segle XII s'havia d'experimentar un creixement econòmic important entre els pagesos, ja que serà quan patiran d'una manera accentuada la pressió senyorial.

El segle XIII es pot considerar el moment de gran impuls, tant econòmic com jurídic. Les organitzacions comunitàries dels homes es manifesten en òrgans *representatius* com les Corts, i també en el desenvolupament dels municipis o de les *universitats* en qualsevol àmbit, tant urbà com rural.

Fins ara s'ha vist que el gran protagonista és el senyor, que és qui té els poders polític i econòmic. Durant el segle XIII es dóna un gran canvi, ja que els pagesos es van introduint en el món econòmic després d'haver aconseguit un cert nivell organitzatiu i defensiu[54]. Un bon exemple, ens el dóna el pagès de Torelló, Berenguer de Sanià, el qual en el testament fa referència al seu senyor, a qui li deixa els trenta sous que li deu i dues vaques. Per tant, es tracta d'un tinent amb una certa dependència vers el seu senyor, tot i que no especifica la causa de la donació de les dues vaques. En total, a part de les vaques, deixa quatre mitges vaques, una vedella, un bou i dues

51. *Ibidem*, doc. 25.

52. Aquests documents han estat citats anteriorment. *Rúbrica...*, doc. 1651 i 1666.

53. *Rúbrica...*, doc. 1408 (any 1131) i 2431 (any 1209).

54. La figura jurídica que representava la «universitat» permeté a grups de pagesos de poder presentar recursos contra els abusos del seu senyor als representants del rei, cosa que es donà especialment a partir de la segona meitat del regnat de Jaume I. Vegeu S. SOBREQUÉS. *Història de la producció del dret català fins al decret de Nova Planta.* Girona, 1972, p. 33. Sovint també els permetia de pactar amb el mateix senyor. Així mateix, P. FREEDMAN. *Els orígens de la servitud...*, p. 143 i s., es fa ressò dels pagesos que aconseguiren escapar de les exigències senyorials.

parts més de bou. A més, també deixa la meitat de les cabres sense concretar la quantitat.[55]

Una altra mostra de la situació econòmica del pagès es pot comprovar a partir de la gran quantitat de pagaments per aconseguir la llibertat del seu senyor, el qual en els segles anteriors l'havia sotmès.

Les pastures

Tal com s'ha pogut veure en els apartats anteriors, el bosc i les pastures es van acotant i delimitant segons els interessos senyorials. Boscos termenats, deveses o vedes senyorials són mostres d'aquesta privatització. Fins i tot quan els senyors atorguen llibertat d'actuar sobre boscos a algun grup, ho fan pels seus propis interessos i com a reclam per a la repoblació, i així aconsegueixen altres beneficis, segons diuen les cartes de poblament.

A partir de la documentació consultada, és al segle XIII quan apareixen amb més freqüència els emprius. En l'apartat anterior s'ha vist ja com en una ocasió el senyor deixa que una comunitat pugui fer un empriu. En aquest segle la utilització de l'empriu ja és una pràctica habitual, amb el reconeixement dels drets que genera. Així, per exemple, el 1239, en la venda realitzada entre Berenguera Sunyana del mas Riquer de Terrassa per dotze anys a P. Seller i la seva esposa, s'especifica que ho fa amb els seus censos, els serveis, la servitud i els drets sobre els emprius. Una cosa semblant passà el 1290 amb una venda d'una casa de la Sagrera de Torelló: entre els béns de la casa s'inclouen els emprius i els seus drets. A Saldes, els fou concedit i delimitat l'empriu el 1291.[56] A nivell particular, consta que al Montseny, el 1265, els senyors de Taradell i Viladrau feren un arrendament de pastures del Montseny a Berenguer Pinós per tres anys.[57]

El contracte agrari de parceria i la clàusula de la utilització de fems

Dins d'un sistema inversor, i segurament amb un caràcter especulatiu, cal considerar la difusió de contractes agraris de curta durada i amb un règim de parceries. La documentació a Osona i al Berguedà, així com la pertanyent a la zona de Terrassa i els seus voltants emesa pel notari Bertran durant els anys 1237-1242, indica que aquests tipus de contractes van prenent un fort protagonisme. Els contractants de les terres i els masos són particulars.[58]

55. F. SOLÀ. *Història de Torelló.* Barcelona, 1948, p. 287.

56. Any 1239: *Capbreu primer de Bertran...*, doc. 648. Any 1290: F. SOLÀ. *Història...*, p. 87. Any 1291: J. SERRA VILARÓ. *Les baronies de Pinós i Mataplana.* Barcelona, 1947. Llibre 2n., p. 318.

57. A. PLADEVALL. *Un cas curiós de condomini en el Montseny.* Viladrau, 1986, p. 167-182.

58. *Capbreu primer de Bertran...*; A. SERRA. *La comunitat...*; J. SERRA i VILARÓ. *Les baronies...*

Les condicions solen ser les generals per a aquest tipus de contracte: llavors aportades per l'atorgant, treball del conreador, beneficis a parts, sovint a mitges. Mereix una reflexió la clàusula reiterativa de l'aportació de fems per part del conreador. Així mateix, i formant part de les condicions, es diu que com a cens es pagarà un porc. Tot i ser una hipòtesi, la importància que prenen els fems com a adob implica una presència més o menys important de bestiar. En un document del 1292 corresponent al monestir d'Amer, a causa d'un deute no pagat es ven en subhasta una *porcata*. Aquesta *porcata* està situada en un clos prop del molí, però el que crida l'atenció és que limiti amb tres horts.[59] Segurament que aquests horts devien ser adobats amb els fems dels porcs. És força versemblant si considerem que el porc era l'animal present a totes les cases. La presència de porcs en aquesta etapa queda de manifest en un assalt que patí la Sagrera de Castellterçol, l'any 1250, en què s'emportaren tres porcs de la primera casa, dos de la segona i set de la tercera.[60]

Molt important és el document del 1258 referent al Berguedà. Entre les condicions del contracte de parceria, a part del treball del conreador amb el seu bestiar, etc., es diu que la palla de l'amo, una vegada convertida en fems, havia de ser tornada a la terra del mas d'origen.[61] Molt semblant era la imposició que es féu al pagès que el 1242 rebé en establiment emfitèutic tres feixes de terra prop de Torre Blanca (Provença) de tirar quaranta somades de fems cada any en aquestes feixes.[62]

De fems, a Vic, en aquest segle XIII se'n venien. Així el 1230, Bernat de Sant Genís vengué a Ferrer Miró *totum fimus quod faciamus in nostro hospicio in ipsa bassa que te fora murallas...* El preu fou de quaranta sous.[63]

Per tot el que hem exposat, es pot considerar que la pràctica de la utilització dels fems com a adob serà habitual en aquesta etapa, i és fins i tot un dels drets que el senyor aconsegueix d'imposar en la capbrevació. Es produeix, doncs, un intent de millorar la productivitat.

La draperia i el treball del cuir

El segle XIII desenvolupa una artesania al voltant dels productes procedents dels xais i les cabres, així com de les vaques. La draperia i els cuirs amb totes les seves variants van prenent importància.

59. E. PRUENCA. *El monestir d'Amer...*, doc. 1651.

60. A. PLADEVALL. *Castellterçol. Història de la vila i el seu terme*. Vic: Eumo Editorial, 1991.

61. J. SERRA VILARÓ. *Les baronies...*, p. 301.

62. J. CODINA. *Els pagesos de Provença (984-1897)*. Barcelona, 1987, vol. I, p. 79; I. OLLICH. *Camp i ciutat a la Catalunya del s. XIII*. Vic: Eumo Editorial, 1988, p. 70.

63. I. OLLICH. *Camp i ciutat...*, p. 37

El treball tèxtil, en aquest segle XIII, es transforma amb l'aparició o difusió d'innovacions com el molí draper, el teler horitzontal amb pedals i el torn de filar. El desenvolupament d'aquesta indústria va ser més gran a les regions afavorides per l'abundància de mà d'obra i per les facilitats d'importació de matèries primeres. M. Gual considera que a Catalunya es donaren aquestes fases cronològiques:

1. Fase domesticorural (segona meitat del segle XII), amb abundants referències a molins drapers a la zona pirinenca o prepirinenca (Prats de Molló, Salt, Lleida, Caldes de Malavella, Girona i el riu Ter).
2. Període de transició (de finals del segle XII a finals del segle XIII), amb abundants contractes d'aprenentatge i importants establiments per al tint i l'elaboració de productes tèxtils simples o acabats.
3. Fase expansiva (de finals del segle XIII al primer terç del segle XIV).[64] És en aquesta última fase on tant M. Gual com J. Reglà coincideixen que la guerra amb França donà l'impuls definitiu a aquesta indústria a Catalunya.

Al segle XIII es comença a produir de cara a un comerç exterior. Així, en un contracte de comanda del 1231, on figura la compra d'esclaus sarraïns a Mallorca per vendre'ls a Ceuta, s'hi fa constar que també s'hi venguin cinc peces de teles procedents de Vic mateix. També existeix una forta producció drapera que es materialitza amb contractes d'aprenentatge al Berguedà.[65]

Ara bé, a Vic el que prendrà molta importància és el treball del cuir procedent de la pell de cabres, conegut com el *cordoban*, en el qual s'utilitza una tècnica pròpia dels àrabs a partir del tipus d'adob. Aquesta tècnica, que no era coneguda a Europa, feia els *cordobans* vigatans molt preuats. La important presència de cabres en els ramats de diferents llocs de Catalunya també es podria relacionar amb aquesta activitat. Arcadi Garcia, que ho ha estudiat per a la ciutat de Vic, documenta el 1240 l'exportació a Flandes i a França. Però per a la ciutat de Vic aquest comerç tant era d'exportació com d'importació, ja que a Ceuta, on s'exportaven les teles, s'hi compraven pells de llop segurament per treballar-les aquí.[66]

També són utilitzades les pells de conill. Aquesta ha de ser la raó per la qual al llarg de l'Edat Mitjana en els inventaris dels masos molt sovint es deixa constància

64. M. GUAL. *Orígenes y expansión de la industria textil catalana en la Edad Media.* Barcelona, p. 513. També tracta el tema J. REGLÀ. «El comercio entre Francia y la Corona de Aragón entre los s. XIII y XIV y sus relaciones con el desenvolvimiento de la industria textil catalana». Dins: *I Congreso Internacional de Pireneistas.* Saragossa: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1950.

65. A. GARCÍA SANZ. «Contractes comercials vigatans de principis del s. XIII». *Ausa*, IV (1961-1963), p. 19-329, apèndix, doc. 8. Al Berguedà fins i tot es dóna ja una certa especialització entre teixidors, paraires, etc. Entre 1255 i 1260 es concertaren molts contractes d'aprenentatge. Vegeu J. SERRA VILARÓ. *Les baronies...*, p. 362-364. Així mateix, també d'aquest segle XIII, a la p. 389 consta la venda de draps on es manifesta aquesta producció.

66. A. GARCÍA. *El comercio de la piel en Vich a mediados del s. XIII.* Vic, 1967.

de la quantitat de pells de conill que s'hi troben. Fins i tot s'ha documentat una devesa de conills.[67]

Les comandes d'animals

Les tècniques comercials al segle XIII continuen sent molt primàries. Els tipus de contractes són la *commenda* per al comerç marítim i la *compagnia* i la *societas terrae* per al comerç terrestre.

Com a efecte de la demanda dels productes ramaders, tant per al consum alimentari com per a la producció drapera i de cuir, tant a la ciutat com al món rural, es desenvoluparen mecanismes per tal de propiciar una incipient inversió i obtenir beneficis. La promoció d'aquestes noves inversions corria a càrrec dels mateixos pagesos. Aquesta inversió no es traduí pas en grans ramats, ja que la demanda estava en un estadi de desenvolupament però en un nivell força primerenc. El conreu cerealístic encara era el predominant en detriment de prats i pastures. Així, l'organització o desorganització dels conreus propicià que en algunes zones es tendís cap a la ramaderia. Per exemple, s'hi donà un fort impuls a la comarca d'Osona i al Berguedà, i en canvi no apareix cap contracte d'aquest tipus entre la documentació de Terrassa, Sabadell, etc.

El nou contracte és una varietat de la comanda en el qual hi ha un inversor que aporta el capital, els animals en aquest cas, i l'altre fa la feina, és a dir, fa créixer els animals. Fer créixer i tenir cura dels animals molt sovint significa vigilar que pasturin «a la guia de Déu», diuen alguns documents. Els beneficis es divideixen, en general, a mitges.

Els contractes més antics són de 1230-1231 i són escrits a Vic. L'objecte de la comanda en tres dels quatre documents és una vaca; en un s'hi afegeixen vuit ovelles i dues cabres, i en un document és una somera. En molt poques ocasions s'especifica la procedència de les persones que intervenen en l'afer objecte del document, cosa que no permet de saber si l'inversor és de Vic mateix o de les rodalies. En canvi, en tres ocasions els perceptors són de Santa Eugènia de Berga, de Roda i un tercer és de Sant Miquel de la Guàrdia, tots de les rodalies de Vic.[68] A prop també de Vic, però ja a les muntanyes del voltant, on hi havia abundants pastures, aquest contracte s'estengué al Collsacabra i a Castellterçol ja a finals del segle XIII.[69] El 1258 consta al Berguedà una comanda per la qual P. Rorsa de Mallarés rebé vint-i-set bèsties de

67. Pells de conill i fins i tot alguna devesa de conills han estat localitzades als voltants de Vic en aquest segle XIII. Vegeu R. GINEBRA. «Economia i societat a la Catalunya interior als inicis de la baixa Edat Mitjana. Vic 1230-1233». [Tesi de doctorat]. Barcelona, 1996, p. 760.

68. R. GINEBRA. «Economia i societat...», p. 262-263.

69. A. SERRA. *La comunitat rural...*; A. PLADEVALL. *Castellterçol...*

llana i tretze de cabrum per cinc anys i al final percebria una quarta part de les bèsties de llana i una tercera part de les cabres. El 1289 l'objecte de la comanda seran dues vaques a Bagà; els beneficis seran a mitges i la durada serà de cinc anys. El 1291 el ramat ja augmenta a vuitanta-tres individus entre ovelles i cabres.[70]

Ara bé, aquesta iniciativa d'inversió amb ramats era extensiva a la població urbana. Els mateixos carnissers participaven dels beneficis que comportava la compra de bestiar en fires, com el cas de Bernat de Sabadell, el qual signà un contracte d'aprenentatge de carnisser amb el seu germà. Entre els pactes s'avingueren en la compra de dotze caps de moltons i deu bacons a les fires de Puigcerdà.[71]

Si bé aquestes operacions reflecteixen iniciatives particulars, també es pot copsar a través de la documentació una organització comunitària dels habitants d'un poble. Així ho coneixem, de forma indirecta, a través del sou que cobrava un pastor de la cabanya del bestiar de la vila de Bagà el 1289. Un altre exemple, el trobem l'any 1296, quan els homes de Torelló empenyoraren la comanda del ramat de bestiar valorada en cent trenta sous al cambrer del monestir de Sant Joan de les Abadesses.[72]

Aquesta era la situació al segle XIII, quan comença un procés d'estímul econòmic que s'intensificarà en el mateix sentit en què va començar durant tota la primera meitat del segle XIV. D'aquests anys consta abundant documentació referent a comandes i pastures, etc., entre els mateixos pagesos, entre la qual destaca per la singularitat un document on es manifesta l'agudesa entre particulars. Com que la transhumància requeria pagar un pastor per vigilar el ramat, a més de pagar també el dret de pastures, i això representava una forta inversió, en general aquesta activitat era reservada a la comunitat d'un poble o a les comunitats eclesiàstiques o senyorials. Partint d'aquesta realitat, és molt interessant l'acord a què arribaren P. Spaa de Sant Vicenç de Rus i Pericó, fill de Guillem Çator, de Lluçà, el 1334. L'un vivia en el lloc de pastures d'estiu (Sant Vicenç de Rus) i l'altre a les d'hivern (Lluçà). El conveni consistia a tenir cura de cent animals de llana per cinc anys amb la condició que l'un en tindria cura a l'estiu i l'altre a l'hivern.[73]

Al segle XIII es manté el valor dels cavalls

En l'etapa anterior el cavall distingia clarament el seu possessor i el situava en l'estament econòmic privilegiat de la societat. Al segle XIII, el cavall continua sent l'animal de més valor econòmic. J. Serra i Vilaró analitza molt encertadament el valor d'un cavall en aquest segle i arriba a la conclusió que un cavall comprat per

70. J. SERRA I VILARÓ. *Les baronies...*, p. 323-324.
71. CARRERAS CANDI. *Notes Dotzecentistes d'Ausona*, doc. transcrit en la nota 721, p. 395.
72. E. SOLÀ. *Història...*, p. 287.
73. J. SERRA I VILARÓ. *Les baronies...*, p. 324.

Galceran de Pinós, el 1255, per sis-cents sous equivalia a dotze anys de collita de quatre masos. L'autor dedueix que en aquest preu hi devia anar inclosa la venda dels respectius arnesos.[74] Un preu desorbitat és el que pagà el 1267 el vescomte Ramon Folc V de Cardona a Bernat de Barberà: dos mil sous, pels quals li empenyorà i lliurà la potestat del castell de Mediona.[75]

El valor dels cavalls es mostra també quan s'empenyoren. De l'any 1231 en consten tres a Vic. En el primer cas l'empenyoren per dos-cents cinquanta sous, en el segon per tres-cents sous i en el darrer, en el qual intervé Gilabert de Malla, el cavall s'empenyora per l'elevada suma de set-cents cinquanta sous. En dos d'aquests documents s'especifica que durant el temps que duri l'empenyorament el que el reté haurà de donar-li menjar. En un l'estipulat és una quartera, mitja d'ordi i mitja d'espelta, mentre que en l'altre la quantitat és més reduïda, perquè la mateixa quartera, mitja d'ordi i mitja d'espelta, se li ha de donar cada cinc dies.[76]

La compravenda de cavalls, tal com s'ha pogut veure, pren una gran importància, en especial en llocs de muntanya com al Berguedà. La gran quantitat de cavalls que hi intervé pot fer pensar que podien procedir de les mateixes muntanyes, i també hi intervenen els muls. Galceran de Pinós es presenta com un important inversor. El comerç de muls i de cavalls, el duien a terme sobretot persones de la petita noblesa, els Peguera, els cavallers de Vilacorba o bé membres del monestir de Sant Llorenç, així com alguns capellans. Una part d'aquests cavalls venia de mercats més amplis, d'àmbits regionals com el de Lleida.[77]

74. *Ibidem*, p. 441.

75. P. VAYREDA. *El priorat de Lladó i les seves filials*. Barcelona, 1931, apèndix documental, doc. 40.

76. R. GINEBRA. «Economia i societat...», p. 411.

77. J. SERRA I VILARÓ. *Les baronies...*, p. 441-442.